

Адаева Н.А.

**Даму мүмкіндігі шектеулі
тұлғалардың білім алу құқығын
жүзеге асырудың
ұйымдық-экономикалық
механизмі**

Бұл мақалада автор инклюзивтік білім берудің халықаралық, отандық заңнамалық және нормативтік-құқықтық базасын, соның ішінде, БҰҰ Бас Ассамблеясында қабылданған мүгедектердің құқықтары туралы халықаралық Конвенциясының орнын, сондай-ақ, даму мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды инклюзивтік оқытудың инновациялық мақсаттық жобасын енгізудің негізінде білім берудің жалпы кеңістігіне қосудың ұйымдық-экономикалық механизмін қамтамасыз ету жөнінде айтқан. Зерттеу нәтижелерінің негізінде қоғамның инклюзивтік білім беруге дайындығы ретінде жалпы және арнайы білім беруді жақындастырудың мәселелерін қарастыру арқылы аталған категориядағы тұлғалардың толыққанды білім алуы зерделенген. Сондай-ақ, кейінгі жылдардағы Қазақстан Республикасындағы мүгедектердің санының динамикасына және даму мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың әр аймақ бойынша үлес салмағына талдау жүргізілген. Жалпы білім беру мекемелеріне мүгедектерді интеграциялауға не нәрсе кедергі жасайтыны анықталған. Сонымен қатар, инклюзивтік білім беру принципін заң немесе саяси декларация түрінде қабылдау және ол үшін білім беру туралы заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізумен қатар инклюзивтік білім беруді басқаруға Қазақстан Республикасында арнайы заңнамаларды қабылдау ұсынылады.

Түйін сөздер: ұйымдық-экономикалық механизм, мүгедектер, халықаралық құжаттар, инклюзивтік білім беру, даму мүмкіндігі шектеулі жандар.

Adayeva N.A.

**Organizational-economic
mechanism of realization of the
right to education of persons
with limited development
opportunities**

In the given article the author studied the international and domestic legal frameworks for inclusive education, including the values adopted by the UN General Assembly of the International Convention on the Rights of Disabled Persons, scientific and methodological support organization related to including disabled children in a common educational space through innovative target project introduction of inclusive education. At the same time a sociological survey was conducted as well. Based on the research results concerning the readiness of society for inclusive education there were considered the main directions for the convergence of systems for general and special education issues to obtain a full education for the above mentioned children. In addition, an analysis of the dynamics of growth of disability in the Republic of Kazakhstan minute analysis of the share of each region, the number of people with limited development opportunities. The circle of problems hindering the integration of persons with disabilities in the development of educational institutions. The inclusive education management is involved in the formation of special control and inclusive education model in the Republic of Kazakhstan.

Key words: organizational– economic mechanism, disabled, international documents, inclusive education, persons with limited development opportunities.

Адаева Н.А.

**Организационно-
экономический механизм
реализации права на
образование лиц с
ограниченными
возможностями развития**

В данной статье автором изучены международные и отечественные нормативно-правовые акты инклюзивного образования, в том числе определены значения принятой Генеральной Ассамблеи ООН международной Конвенции о правах инвалидов, а также обосновано научно-методическое обеспечение организации включения детей с ограниченными возможностями развития в общеобразовательное пространство, на основе внедрения инновационного целевого проекта инклюзивного образования. На основе результатов исследования готовности общества к инклюзивному обучению рассматриваются основные направления сближения систем общего и специального образования в решении вопросов полноценного образования указанной категории лиц. Кроме того, был проведен анализ динамики роста инвалидности в Республике Казахстан и анализ удельного веса каждого региона числом лиц с ограниченными возможностями развития. Определен круг проблем, препятствующих интеграции лиц с ограниченными возможностями развития в образовательные учреждения. Управление инклюзивным образованием предполагает формирование специального органа управления и модели инклюзивного образования в Республике Казахстан.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, инвалиды, международные документы, инклюзивное образование, лица с ограниченными возможностями развития.

**ДАМУ МҮМКІНДІГІ
ШЕКТЕУЛІ
ТҰЛҒАЛАРДЫҢ
БІЛІМ АЛУ ҚҰҚЫҒЫН
ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ
ҰЙЫМДЫҚ-ЭКОНО-
МИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІ**

Кіріспе

Қазіргі заманғы әлем жаһандану жағдайында энергетикалық, қаржылық, әлеуметтік және мәдени жүйелерде дағдарыстарды бастан кеше отырып дамуда. Осының барлығы қоғамдық дамудағы қайшылықтарды күшейте отырып, мемлекеттің әлеуметтік моделін ұйымдастырудың жаңа мағынасын іздеуге және адам ресурстарына ерекше көңіл бөлуге итермелейді. Әсіресе, бұл мүмкіндігі шектеулі тұлғалар мен мүгедек жандарды қоғамдық ортаға бейімдеп, білім беріп, жұмыспен қамтамасыз ету мәселелерін шешуде өзекті болуда.

Тұрғындардың туа біткен немесе кейіннен пайда болған денсаулықтарының бұзылуы, әдеттен тыс немесе қалыпты құбылыс емес. Атап айтқанда, Қазақстан экономикасында шамамен 1,7 миллион адамның қандай да бір сенсорлық, интеллектуалдық, психиатриялық немесе өзге де ауытқушылықтары бар. Алайда, мүмкіндігі шектеулі тұлғалар үшін тиісті жағдайлардың болмауына байланысты, олардың әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірге араласу әлеуеті айтарлықтай төмен. Өмірдің түрлі салаларына мүгедектерді тарту мәселесі мемлекет пен қоғамның ерекше назар аударуын талап етеді. Мүмкіндігі шектеулі тұлғалар тап болатын күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайларды ескере отырып, тұрақты дамудың тиісті стратегияларының ажырамас бөлігі ретіндегі мүгедектік мәселелерін есепке алудың маңыздылығын мойындап, 2006 жылдың 13 желтоқсанында БҰҰ Бас Ассамблеясында мүгедектердің құқықтары туралы халықаралық Конвенциясы (әрі қарай – Конвенция) қабылданды [1] және оған Факультативтік хаттама және 2007 жылдың 30 наурызынан бастап оны ратификациялауды ниет еткен мемлекеттердің қол қоюы үшін ашық деп жариялады. Бүгінгі күні Конвенцияға 147 мемлекет қол қойды (90 мемлекет Факультативтік хаттамаға қол қойды) және 95 ел қазірдің өзінде оны ратификациялаған, (58 – Факультативтік хаттамасын ратификациялады) [2]. Конвенция мен Факультативтік хаттамаға қол қойған елдер мүгедектердің құқықтарын жақсарту үшін ұйымдық-экономикалық сипаттағы заңдар мен шараларды қабылдауға, денсаулығы нашар тұлғалардың мүдделерін бұзатын құқықтық нормалар

мен әдеттерден құтылуға міндетті болып табылады.

2008 жылдың 11 желтоқсанында қол қойған Қазақстан Республикасы да осы құжатты ратификациялау үшін тиісті заңнамаға өзгерістер мен мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын жүзеге асырудың ұйымдық-экономикалық тетіктерін жетілдіруді талап ететін кешенді шешімдер дайындай отырып, 2015 жылдың 20 ақпанында осы Конвенцияны ратификациялады. Конвенцияға сәйкес, мүмкіндігі шектеулі жандар қоғамның басқа да мүшелері сияқты барлық негізгі құқықтар мен бостандықтарды пайдаланулары керек. Сонымен қатар, даму мүмкіндігі шектеулі (бұдан әрі – ДМШ) жандарды белсенді өмірге тарту үшін ерте жастан бастап олардың білім алу құқығын жүзеге асыру маңызды болып табылады. Білім алу кез келген адамның өмірінде маңызды роль атқарады, бірақ мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың өміріне, ол салыстырмалы түрде әлдеқайда үлкен орын алады. Білім алу үдерісінде қоғамда өзін-өзі көрсете білу қабілеті дамиды, қарым-қатынас жасау ортасы қалыптасады, түрлі салаларда тәуелсіз және жауапты іс-әрекет ету үшін дайындығы жүзеге асады, олардың физикалық және ақыл-ой дамуын реттейтін қабілеттерінің қалыптасуы қамтамасыз етіледі. Толыққанды білім алмаған жағдайда мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың болашақта кедейшілікке және қоғамнан оқшаулануға ұшырау қаупі жоғары болады. Сондықтан да, даму мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың баршамен бірдей деңгейде инклюзивтік білім алуларының маңызы зор.

Атап айтсақ, «Инклюзивтік білім беру» тұжырымдамасының негізінде ағылшын термині «inclusion» жатыр, аударғанда «қосылу, енгізу» дегенді білдіреді. Француз тілінен аударғанда «inclusif» термині «өзін қосатын» дегенді, ал латынша «include» «қосамын» дегенді білдіреді. Сөздіктерде инклюзивтік білім беру – ерекше қажеттіліктері бар жандардың білім алуын қамтамасыз ететін білім беру процесі [3].

Әдебиеттерге шолу

Бүгінгі күннің өзекті мәселесіне мүгедек балалары бар отбасыларының төменгі экономикалық мәртебесі жатады. Мұндай отбасыларында ата-анасының біреуі бала күтіміне байланысты өз жұмыс орындарын тастауға мәжбүр болады. Аналар негізінен көбінесе осындай ерекше баланың тәрбиесімен айналысатын болғандықтан, өз кәсіби мансабына көп көңіл бөлмейді. Бұл, әрине, олардың еңбек

нарығындағы ұтқырлығын шектейді және одан әрі оқу немесе қайта даярлау үрдісін қиындатады [4]. Мұндай жағдайлар көбінесе баланың психо-эмоционалдық мәселелерінің туындауына себеп болып табылады, өйткені, қаржының тұрақты тапшылығының кесірінен баланың киім-кешекке жарымауы және қосымша медициналық көмекке жүгіне алмауы арқылы негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкін емес болады. Бүкіл халықтың әл-ауқатын бағалау кезінде оның экономикалық құрамдас бөлігі маңызды болып табылады [5].

Білім алуға қол жеткізе алмайтын мүмкіндігі шектеулі жандардың барлығы дерлік қоғамға және өз отбасына экономикалық ауыртпалық әкеле отырып, ұзақ мерзімді, өмір бойғы кедейшілікке тап болады. Бұл мәселенің ерекше маңыздылығын ескере отырып, мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияны қабылдауға дейін ДМШ тұлғалардың құқықтарын қорғау және білім беру мәселелері бірқатар халықаралық құжаттарда қарастырылды: бала құқықтары Декларациясы (1959), білім беру саласындағы кемсітуге қарсы Конвенция (1960), ақыл-есі кем тұлғалардың құқықтары туралы Декларация (1971), мүгедектердің құқықтары туралы Декларация (1975), бала құқықтары туралы Конвенция (1989), балаларды қорғау және дамыту жөніндегі дүниежүзілік Декларациясы (1990), мүгедектердің тең мүмкіндіктерін қамтамасыз етудің стандарттық ережелері (1993), ерекше қажеттіліктері бар тұлғалардың білім алуы жөніндегі Саламанка мәлімдемесі және іс-қимыл Негіздемелігі (1994), балалар өміріне қажетті әлем Декларациясы мен іс-қимыл жоспары (2002) және тағы басқалар.

Алайда, мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға білім беру және олардың құқықтарын қорғау саласындағы Конвенция мен басқа да халықаралық құжаттардың негізгі идеясы, инклюзивтік білім беру принципін айқын міндеттемеге айналдырды, мүгедектік немесе оқытудың бұзылу салдарларынан болған арнайы білім беру қажеттіліктері бар (әрі қарай – АББҚ), балалар мен жастар жалпы білім беру ортасына енгізілуі тиіс, яғни оларды оқшауламау қажет. Білім берудегі инклюзия – қоғамдағы инклюзия деңгейіне тең, елдің әлеуметтік-экономикалық процестеріне ДМШ жандарды енгізу, оның гуманитарлық даму идеяларының бірі. Инклюзия процесі, әлеуметтік қарым-қатынастар жүйесін өзгерте отырып жалпы әлеуметтік даму процестеріне оң әсер етеді.

Көптеген елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, АББҚ бар тұлғалардың интегра-

циясы инклюзивтік оқу орындарында жағымды өтеді. Инклюзивтік оқу орындарының негізгі принципі барлық адамдар мүмкін болған барлық жағдайларда, олардың арасында болуы мүмкін кез келген қиындықтар мен айырмашылықтарға қарамастан бірге білім алуы тиіс болып табылады. Инклюзивтік оқу орындарының мақсаты – барлық оқытылушыларға ұжымның ең белсенді бөлігі ретінде, қоғамдық өмірдің толыққанды мүшесі болуға мүмкіндік беру, осылайша толық ынтымақтастықты, жергілікті қоғамдастық мүшелері ретінде бір-біріне көмектесуді қамтамасыз ету. Тек осы жағдайларда ғана ерекше білім алу қажеттілігі бар жандардың білім алу және әлеуметтік интеграциялау тұрғысынан ең жоғары нәтижелерге қол жеткізе алады. Осыған байланысты, Саламанка декларациясында былай делінген: «Инклюзивтік мектептерді оқытудың әр түрлі түрлері мен темптеріне сәйкес келтіру арқылы олардың оқушылардың әр түрлі қажеттіліктерін тануға және ескеруге, сондай-ақ, тиісті оқу бағдарламаларын дамыту арқылы барлығы үшін сапалы білім беруді қамтамасыз етулеріне, ұйымдастырушылық шараларды қабылдауға, оқытушылық стратегиясын әзірлеуге, ресурстарды және серіктестіктердің байланыстарын тиімді пайдаланулары тиіс» [6].

Сонымен қатар, мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға инклюзивтік білім беру, адам құқықтары мен әділеттілік тұрғысынан қорғалғанымен қатар, экономикалық аргументі де өте нанымды болып табылады. Барлығы үшін сапалы білім беру және әлеуметтік инклюзия үшін тең жағдай жасау бойынша халықаралық тәжірибеде, инклюзивтік білім берудің экономикалық тиімділігін зерттеу де оның пайда, табыс, жетістік терминдер тұрғысынан да артықшылықтарын көрсетуде. Инклюзивтік білім беруді көп жағдайда қателесіп көп күшті талап ететін, орынсыз, өте қымбат деп санап келген, бірақ Дүниежүзілік банктің және басқа да халықаралық зерттеулер көрсеткеніндей, ол тек қымбат емес, сондай-ақ, ол арнайы білімге қарағанда неғұрлым үнемді екені анықталған: мүгедек – балаға білім беруді көрсетуден түскен кірістер, қосымша шығындардан басым.

Дамыған елдер арнайы білім беру нұсқасының (арнайы интернат пен оқу мекемелерінің) түрлі ұйымдастырушылық, әкімшілік құрылымдар мен жүйелер қызметтерінің тиімсіз, тым қымбат және қаржылық жағынан негізсіз нысан екенін түсіне бастады. Инклюзивтік білім беру жүйесі, екі бөлек білім беру жүйесіне

қарағанда (жалпы және арнайы) қымбат емес болып табылады: бір білім беру жүйесінің әкімшілік шығындары да төменірек болады. Білім берудегі ерекше қажеттіліктері бар жандардың 80, 90% интеграциялау үшін қажетті қолдау көрсеткен жағдайда, олар жалпы оқу орындарына оңай біріктірілетіндігін тәжірибе көрсетіп отыр. Осыған байланысты, статистика көрсеткендей: АҚШ-та ерекше қажеттіліктері бар жандардың шамамен 45% жалпы оқу орындарына біріктірілген, Италияда бұл көрсеткіш бір мәліметтер бойынша 80%-дан 95%-ға дейін, ал екінші мәліметтерде – 99,9%-ға дейін, яғни барлығы дерлік. Канадада Жаңа Брансуик провинциясында арнайы оқу орындары мүлдем жоқ [7].

Конвенцияны еліміздің ратификациялауы ДМШ тұлғаларды оқыту мен тәрбиелеу үшін ұлттық білім беру жүйесін түбегейлі өзгерту көзқарасын жаңғыртуды талап етеді, яғни, даму мүмкіндігі шектеулі жандарға толыққанды өмір сүрулері үшін арнайы жағдайлар, қолжетімді білім беру ортасын жасау. Инклюзивтік білім беруді енгізу, тұтастай алғанда білім беру мақсаттарының негізгі өзгерістерін бағдарлауға септігін тигізетін білім беру саласындағы көптеген инновациялық процестердің «кристалдану нүктесі» болуы тиіс.

Конвенцияда мүгедектік белгісі бойынша теңдік және кемсітпеушілік құқығын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін заңнаманың нақты түріне артықшылық білдіре алмайтындықтан, мемлекеттер өз құқықтық жүйелері мен мүмкіндіктерінің үздік қолайлы тәсілін еркін таңдай алады делінген. Атап айтқанда, теңдік және мүгедектігі бар жандарды кемсітпеушілік жөніндегі жан-жақты заң қабылдауға болады және онда білім беру де реттелуі қажет, содан кейін салалық заңнамада теңдік және кемсітпеушілік кепілдіктері біріктірілуі қажет.

Материалдар мен талдаулар

Еліміздегі мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың білім алу құқықтарын реттейтін нормативтік-құқықтық негіздердегі мемлекеттік құжаттарға тоқталсақ, ең басты және маңыздысы болып табылатын Қазақстан Республикасының Ата Заңында былай делінген: «Азаматтардың мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алуына кепілдік беріледі. Орта білім алу міндетті» [8]. ҚР-дың заңнамасына сәйкес, «мүгедек-балалар» термині 18 жасқа дейінгі балалар мен жасөспірімдерді қамтиды. Қазіргі кезде еліміздің барлық жастағы мүмкіндігі шектеу-

лі тұлғалардың білім алуға құқықтары 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III қабылданған «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен қорғалады, оған сәйкес мемлекет ДМШ азаматтар үшін білім беру, дамуындағы олқылықтарды түзетеді және арнайы педагогикалық тәсілдерге негізделген әлеуметтік бейімделуіне жағдайлар жасайды. Әр түрлі білім беру мекемелерінде және үйде білім алуға мүмкіндіктері шектеулі адамдар үшін жағдай жасау нұсқасы қамтамасыз етіледі. Сондай-ақ, осы Заңның 21-3 тармақшасында: «инклюзивтік білім беру – оқытудың тиісті білім беретін оқу бағдарламаларына білім алушылардың өзге де санаттарымен тең қолжетімділікті, арнайы жағдайларды қамтамасыз ету арқылы дамытуға түзету-педагогикалық және әлеуметтік қолдауды көздейтін, мүмкіндігі шектеулі адамдарды бірлесіп оқыту және тәрбиелеу»

делінген [9]. Қазақстан Республикасының 11.07.2002 жылғы «Кемтар балаларға әлеуметтік-медициналық-педагогикалық-психологиялық түзеу арқылы қолдау туралы» № 343 заңы бойынша сыныптарда, үйде оқыту, үйден әлеуметтік көмек көрсету, көмекші бағдарлама, арнайы бағдарлама бойынша куәлік беру ережелерін және мүмкіндігі шектеулі жандарды қорғау, қамқорлық жасау, диагнозын анықтау, емдеу, оңалту, тәрбиелеу, оқыту, қатарға қосу мәселелері бойынша жаңадан шыққан заң, қаулы, ереже тәртіптерінде қаралған [10].

Қазіргі уақытта, ДМШ тұлғаларға арналған сараланған желілік арнайы оқу орындары қарастырылған. Оған еліміздегі мүмкіндігі шектеулі жандардың санының жыл санап өсуі түрткі боп отыр. Енді еліміздегі мүгедектердің, соның ішінде мүгедек-балалардың даму динамикасын келесі (1-кесте) кестеден көре аламыз.

1-кесте – 2011-2015 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасындағы мүгедек-балалар санының динамикасы

Жыл	ҚР жалпы халық саны			Мүгедек-балалардың жалпы халық санындағы үлесі, %	Мүгедек-балалардың мүгедектердің жалпы санындағы үлесі, %
	Барлығы	Соның ішінде			
		Мүгедектер саны	Мүгедек-балалар саны		
2011	16440124	563086	61196	0,37	10,9
2012	16673077	609780	65844	0,39	10,8
2013	16909776	626740	69111	0,41	11,03
2014	17160774	627163	72574	0,42	11,57
2015	17417673	637217	75712	0,43	11,9

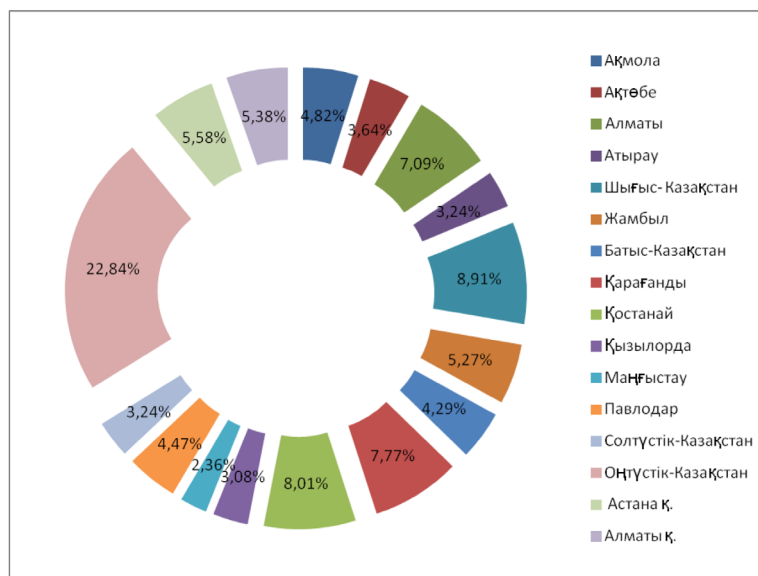
Ескертпе: [11] мәліметтері негізінде автормен жасалған.

1-кестеден көріп отырғанымыздай, даму мүмкіндігі шектеулі балалардың саны жылдан-жылға артып отыр, сондай-ақ, олардың саны жалпы халық санына және жалпы мүгедектердің санына қатысты да артып келеді. Қазақстанда мүгедектік процесіне әсер ететін факторлардың біріне елдегі қолайсыз экологиялық жағдайдың салдарынан жалпы сырқаттанушылықтың артуы жатады. Мұнда негізгі факторлар болып табылатындар: судың, ауаның ластануы, шөлейттену. Қазақстанның көптеген облыстарында халықтың қауіпсіз ауыз суға қол жеткізу мүмкіндігі жоқ. Ауыз су қолжетімділігінің орташа республикалық көрсеткішінің жыл сайынғы 3-5% төмендеуі

халықтың денсаулығына теріс әсер етеді. Сырқаттанушы халық санының өсуіне әсер ететін тәуекел факторларының біріне ауаның ластануы жатады.

Қоршаған ортаның ластануы, ең алдымен, сырқаттанушылықтың өсуіне әкеледі. Еңбек нарығында ақаулы жұмыс күші пайда болады – «экологиялық» топ деп аталатын. Олардың тек денсаулықтары ғана нашар емес, сондай-ақ, оларға жұмысқа деген ынталарының төмен болуы және әлсіз психологиялық оңалту тән.

2015 жылғы даму мүмкіндігі шектеулі балалардың әр аймақ бойынша үлес салмағын келесі суреттен көруге болады (1-сурет).

1-сурет – 2015 жылғы даму мүмкіндігі шектеулі балалардың әр аймақ бойынша үлес салмағы. Ескертпе: [11] мәліметтері негізінде автормен жасалған

1-суреттен көріп отырғанымыздай, даму мүмкіндігі шектеулі балалар әр аймақта да бар және олардың үлесі 2-3% төмен емес. Балалардың мүгедектік көрсеткіштерінің артуы, күрделі патологиясы және ақауларының өсуі, ең алдымен ана мен баланың денсаулығына өндірістік шығарындылардың әсерінен болатын елдегі экологиялық жағдайдың нашарлауына байланысты және қанағаттанарлықтай медициналық қадағалаудың болмауы әсер етеді. Атап айтқанда, Шығыс-Қазақстан облысындағы даму мүмкіндігі шектеулі балалардың үлес салмағының 8,91% болуы осы аймақтағы Семей ядролық полигонының зардабының адамдардың қанымен жетінші ұрпаққа дейін жететінін ескеру қажет, соған жақын жатқан орасан үлкен аймақтар да Павлодар, Қарағанды және тағы басқа да облыстар радиоактивті ластануға ұшырады. Ал, мұнай өндіру аймақтарында ауада газды жағу, ашық ауада күкіртті сақтау орын алады. Соның нәтижесінде сол аймақтардағы көптеген тірі ағзалар және тұрғын халықтар, соның ішінде балалар зардап шегуде.

Суреттен Оңтүстік Қазақстан облысындағы даму мүмкіндігі шектеулі балалардың 22,84% құрайды, яғни барлық мүмкіндігі шектеулі балалардың $\frac{1}{4}$ бөлігі, бұл осы аймақта сапалы медициналық көмек көрсететін білікті мамандардың өз деңгейінде болмағандығынан деп те (2006 жылы Шымкент ауруханасында 220 балаға ВИЧ вирусы жұққандығын еске

түсірейік) ойлаймыз. Сондықтан, мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтары жан-жақты заңды түрде қорғалуы тиіс, сондай-ақ, сапалы медициналық көмекпен қамтамасыз етіле отырып, келешекте қоғамның толыққанды мүшесі болу үшін сапалы білім беру жағы да жан-жақты қарастырылу қажет. Бірінші кезекте, баланың өз отбасында тәрбиеленіп, өзі қалаған, өз үйінің жанындағы білім беру мекемелеріне бара алу құқығы туралы айтып отырмыз, яғни, инклюзивтік білім берудің тік білігі: мектепке дейінгі, жалпы, арнайы орта және жоғары білім.

Мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған мәселе бойынша Қазақстанда қоғамдық пікір біртекті емес екенін атап өткен жөн. Оны жүзеге асыру, зерттеулерге сәйкес, «кедергісіз ортаны» (пандустарды ұйымдастыру, бір қабатты оқу орны дизайны, сурдоаудармашыларды штатқа енгізу, қоғамдық пайдалану орындарын қайта жабдықтау және т.б.) ұйымдастыру қиындықтарына ғана кездесіп қана қоймай, сонымен қатар, әлеуметтік кедергілерге, атап айтқанда, қоғамдағы кең таралған кері көзқарастар мен қарастырылып отырған оқыту формасын қабылдауға оқытушылардың, оқушылардың және олардың ата-аналарының дайын болмауы немесе бас тартулары жатады. Жалпы білім беру мекемелеріне мүгедек-балаларды интеграциялауға не нәрсе кедергі жасайтындарды келесі кестеден көре аламыз (2-кесте).

2-кесте – Жалпы білім беру мекемелеріне мүгедек-балаларды интеграциялауға не нәрсе кедергі жасайды?,%

(Ата-аналар N = 260, оқытушылар N = 276)

	Қоршаған орта кедергілері	Оқу орындарының қаржыландыруы	Оқытушылардың біліктілігі	Білім беру бағдарламалары	Заңнамалар	Қоғамдағы әлеуметтік ұстанымдар	Мүгедек-балалардың ата-аналарының қалаулары
Ата-аналар	96	79,3	78,1	74,8	64,4	57,8	49,6
оқытушылар	97,7	84,6	87,9	90,5	74,3	59,5	46,5

Ескертпе: [12] әдебиет негізінде жасалған

Мүгедектерді де басқа адамдармен тең жағдайда тасымалдау, ақпарат, байланыс және басқа да тұрғыда ашық қолжетімді қызметтермен қамтамасыз ету үшін жағдай жасау мақсатында, денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігі мүгедектердің өмір сүру сапасын жақсарту және құқықтарын қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасында 2012-2018 жылдарға арналған іс-қимыл жоспарын жүзеге асыруда. Онда мүмкіндігі шектеулі адамдарды әлеуметтік қолдауға қарағанда негізінен оңалту шараларын қамтамасыз етуге бағытталған жаңа базалық тәсілдер қаланды. Мүгедектердің мүмкіндіктері кедергілерге кезіккенде шектеледі, сондықтан, мұндай кедергілерді жою – бағдарламаның басты мақсаттарының бірі. Бұл мәселедегі қарым-қатынастық кедергі, физикалық, ақпараттық және ұйымдастырушылыққа қарағанда да маңыздырақ. Мүмкіндіктері шектеулі жандарға толерантты қарым-қатынасты қалыптастыру және олардың қоғамға енуі кезінде жайлылық сезімін тудыру үлкен проблема болып табылады. Инклюзивтік оқу орындарында білім беру толерантты қарым-қатынасты тәрбиелеуге ықпал етеді. Инклюзивтік білім беру екі бағытты: бір жағынан, қоғам мүгедектерді тең қабылдауға үйренеді, екінші жағынан – мүгедектер тек «өздерінің» ғана ортасында ғана емес, толыққанды азамат ретінде өмір сүруге бейімделеді.

Әр аймақтың қазіргі қалыптасқан білім беру жүйесін ескере отырып, инклюзивтік білім беруді дамыту стратегиясы эволюциялық және біртіндеп болуы тиіс. Қазақстан Республикасының Үкіметі инклюзивтік білім беруді дамыту саласында белсенді жұмысты бастауды жоспарлап отыр. Бар көрсеткіштер 5 есе артатын болады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі 2014-

2018 жылдарға арналған білім берудің стратегиялық жоспарын дайындады. Осы жоспарда инклюзивтік білім беруді дамытуға жеткілікті түрде назар аударылған. Инклюзивтік білім берумен қамтылған балалардың үлесі, инклюзивтік білім беру үшін ұсынылған балалардың жалпы санының ішінде жыл сайын өсетін болады және 2018 жылға қарай бұл көрсеткіш ондай балалардың жалпы санының 40% құрайды деп жоспарлануда [13]. Ал енді осы жоспарды жүзеге асыру үшін көптеген мәселелерді шешу қажет.

Қорытындылар мен ұсыныстар.

Инклюзивтік білім беруді енгізудің бүгінгі күндегі туындап отырған қорытындылары:

– Инклюзивтік білім беру бойынша оқыту үшін ешқандай нормативтік бақылау тетіктері жоқ. Атап айтқанда, психикалық, эмоционалды-ерікті проблемалары бар, ауыр бірнеше олқылықтары бар жандарды инклюзивтік білім беруге кірістіруді қамтамасыз ететін білім беру процесін ұйымдастырудың вариативтік мүмкіндіктері ешқандай құқықтық нормативтермен бекітілмеген;

– Инклюзивтік білім беру процесін әдістемелік сүйемелдеу дамыту және апробациялау сатысында тұр, бұл айтарлықтай инклюзивтік білім беру технологиясын іске асыру процесін қиындатады;

– Оқу орындарының әкімшілік қызметкерлерінің кәсіби дайындығы жоқ, инклюзивтік процесті қамтамасыз етудегі жалпы білім беру саласында педагогикалық кадрлардың біліктілігі төмен;

– Оқу процесіне қатысушылардың әр түрлі қажеттіліктерін анықтау үшін диагностикалық технологиялар жеткіліксіз;

– Мүгедектігі ресми рәсімделмеген тұлғаларға арнайы жағдай жасау кезінде қиындықтар

туындайды. Психологиялық-медициналық-педагогикалық комиссияларының шешімімен ата-аналар келіспеуіне байланысты жанжалдар саны көбеюде;

– Инклюзивтік практиканы жүзеге асыру үшін қаржылық тетіктер жоқ;

– Инклюзивтік тәжірибені іске асыратын оқу орындары санының күрт өсуі оның сапасын төмендетеді, яғни «жалған» инклюзияға жол бермеу қажет.

Сондықтан да, инклюзивтік білім беру жобасын басқару және жүзеге асыру үшін жасалатын ұсыныстар:

– Инклюзивтік білім берудің үздіксіз тік білігін құру мәселесін шешуге кешенді жүйе көзқарасы қажет – жас балаларды білім беру ортасына енгізуден бастап, ДМШ студенттердің арнайы орта және жоғары білім алуларына дейін;

– ДМШ тұлғалардың және мүгедек-балалардың Қазақстандағы білім беру құқықтарының мәселесін шешу үшін осы салада ұзақ мерзімді келісілген саясатты әзірлеу және жүзеге асыру керек;

– Инклюзивтік білім беру принципін заң немесе саяси декларация түрінде қабылдау және ол үшін білім беру туралы заңға, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіби білім беру және басқа да заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет;

– Инклюзивтік типтегі оқу орындарының қызметін және қаржыландыруын реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттарды қабылдау қажет;

– Мемлекеттік деңгейдегі нормативтік-құқықтық тәжірибеде оқу орнының жаңа түрін енгізу қажет – «инклюзивтік типтегі мекеме» деген;

– Білім беру, әлеуметтік қорғау, денсаулық сақтау жүйелеріндегі және мүгедектігі бар жандарға білім беру мәселелерінде медициналық-әлеуметтік сараптау органдары мен мекемелерінің өзара аймақтық ынтымақтастығын ұйымдастыру қажет;

– ДМШ жандарды және мүгедек-балаларды олардың өздерінің мүмкіндіктеріне сәйкес оқыту үшін қолданыстағы арнаулы орта кәсіптік оқу орындарының желісін кеңейту қажет;

– ДМШ оқушылар мен студенттерді қашықтықтан оқыту технологияларының қолданыстағы оң тәжірибесін инклюзивтік білім беру жағдайларына бейімдеу қажет;

– Инклюзивтік білім беруді бағдарламалық-техникалық, ақпараттық және дидактикалық материалдармен қамтамасыз етудің көптеген мәселелерін шешу үшін, сондай-ақ, инклюзивтік процестерді дамытуға мүдделі барлық тұлғалар мен ұйымдардың арасында тиімді өзара іс-қимылды ұйымдастыру үшін мамандандырылған ақпараттық портал құру қажет;

– Инклюзивтік білім беруді тиімді жүзеге асырудың ең басты және маңызды міндеттерінің бірі, оның түрлі деңгейлері үшін мамандарды даярлау міндеті болып табылады. Инклюзивтік білім беру саласында мамандарды даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыруды дамыту тұжырымдамасын анықтау қажет;

– Негізгі ұстанымдар, жаңа стандарттар мүмкіндігінше ДМШ тұлғалардың даму ерекшеліктерін ескере қабылдануы тиіс. Мұндай тұлғалар үшін білім беру процесі кезінде арнайы жағдайлар жасалуы, сондай-ақ, оларды кешенді психологиялық-медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау қажет.

Әдебиеттер

1 Конвенция ООН о правах инвалидов. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН А/RES/61/106, 24 января 2007 г. – [официальный сайт ООН] – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/documen/convents/disability.html>.

2 Примечание: Перечень стран, подписавших и ратифицировавших Конвенцию и Факультативный протокол см.: Convention and Optional Protocol Signatures and Ratifications. – UN. – Режим доступа: <http://www.un.org/disabilities/countries.asp?id=166>

3 Ертанова О.Н. Образование и инвалидность: ступени развития // Журнал прикладной психологии. – 2008. – № 2. – С. 36-47.

4 Стельмашук М.Н. Специфика экономической социализации в детстве: автореф. ... канд. соц. наук. – Тюмень, 1994. – 27 с., с. 13

5 Шеденова Н.У., Беймишева А.С. Новые социальные стандарты как ориентиры среднего класса // Материалы V Конгресса социологов Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: социальное развитие общества». – Алматы, 2014. – С. 460-469., с. 461

6 Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. – Саламанка, Испания, 7–10 июня 1994 г. – [официальный сайт ООН] – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/documen/declarat/salamanka.pdf>.

7 Грозная Н. Включающее образование: история вопроса, современное положение дел, международный опыт // Материалы официального сайта Совместного проекта ЕАП/Джойнт «Интеграция детей со специальными потребностями в еврейскую общину г. Москвы». – Режим доступа: <http://school.msk.ort.ru/integration/index.php?p=teorvoivspdm>

- 8 Конституция Республики Казахстан Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.
- 9 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 27 шілде 2007 жыл № 319-III (24.10.2011 ж. өзгертулер мен толықтырулар).
- 10 «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (№ 343 11 шілдеден 2002 жылғы).
- 11 www.stat.gov.kz
- 12 Романов П.В., Ярская-Смирнова Е.Р. Политика инвалидности: Социальное гражданство инвалидов в современной России. – Саратов: Изд-во «Научная книга», 2006. – С. 48.
- 13 Стратегический план Министерства образования и науки Республики Казахстан на 2014 – 2018 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 март 2014 года № 258.

References

- 1 Konventsiya OON o pravah invalidov. Rezolyutsiya, prinyataya Generalnoy Assambleey OON A/RES/61/106, 24 yanvarya 2007 g. – [ofitsialnyiy sayt OON] – Rezhim dostupa: <http://www.un.org/russian/documen/convents/disability.html>.
- 2 Primechanie: Perechen stran, podpisavshih i ratifitsirovavshih Konventsiyu i Fakultativnyiy protokol sm.: Convention and Optional Protocol Signatures and Ratifications. – UN. – Rezhim dostupa: <http://www.un.org/disabilities/countries.asp?id=166>
- 3 Ertanova O.N. Obrazovanie i invalidnost: stupeni razvitiya // Zhurnal prikladnoy psihologii. – 2008. – # 2. – S. 36-47.
- 4 Stelmashuk M.N. Spetsifika ekonomicheskoy sotsializatsii v detstve: avtoref. ... kand. sots. nauk. – Tyumen, 1994. – 27 s., s. 13
- 5 Shedenova N.U., Beymisheva A.S. Novyie sotsialnye standarty kak orientiry srednego klassa // Materialy V Kongressa sotsiologov Kazahstana «Strategiya «Kazahstan-2050»: sotsialnoe razvitie obschestva». – Almaty, 2014. – С. 460-469., s. 461
- 6 Salamanskaya deklaratsiya i ramki deystviy po obrazovaniyu lits s osobyimi potrebnyami, prinyatie Vsemirnoy konferentsiy po obrazovaniyu lits s osobyimi potrebnyami: dostup i kachestvo. – Salamanka, Ispaniya, 7–10 iyunya 1994 g. – [ofitsialnyiy sayt OON] – Rezhim dostupa: <http://www.un.org/russian/documen/declarat/salamanka.pdf>.
- 7 Groznaya N. Vkluyuchayuschee obrazovanie: istoriya voprosa, sovremennoe polozhenie del, mezhdunarodnyiy opyt//Materialy ofitsialnogo sayta Sovmestnogo proekta EAR/Dzhoynnt «Integratsiya detey so spetsialnyimi potrebnyami v evreyskuyu obschinu g. Moskvyyi». – Rezhim dostupa: <http://school.msk.ort.ru/integration/index.php?p=teorvoivspdm0>
- 8 Konstitutsiya Respubliki Kazahstan Prinyata na republikanskom referendume 30 avgusta 1995 g.
- 9 Kazahstan Respublikasyinyin «Bilim turaly» Zanyi 27 shilde 2007 zhyil # 319-III (24.10.2011 zh. uzgertuler men tolyikty-irular)
- 10 «Kemtar balalardy aleumettik zhane meditsinalyik –pedagogikalyik tuzetu arkyilyi koldau turaly» Kazahstan Respublikasyinyin Zanyi (# 343 11 shildededen 2002 zhyilgyi)
- 11 www.stat.gov.kz
- 12 Romanov P. V., Yarskaya-Smirnova E. R. Politika invalidnosti: Sotsialnoe grazhdanstvo invalidov v sovremennoy Rossii. – Saratov: Izd-vo «Nauchnaya kniga», 2006. – S. 48.
- 13 Strategicheskyy plan Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2014 – 2018 godyi. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 26 mart 2014 goda # 258